

МОВНА РЕАЛІЗАЦІЯ ТА ПЕРЕКЛАД СКЛАДНИХ ТЕРМІНОЛОГІЧНИХ УТВОРЕНЬ (на матеріалі технічних підмов)

Л.М.Захарова

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри теорії, практики та перекладу англійської мови

Національного технічного університету України

«Київський політехнічний інститут»

У статті досліджуються засоби утворення і переклад складних слів термінів підмови обчислювальної техніки, їх класифікація, критерії визначення, співвідношення із словосполученнями, відношення між компонентами, виявлення їх частотності вживання та продуктивності, а також активність основ значущих частин мови в термінотворенні.

Ключові слова: складні термінологічні утворення, складне слово-термін, частотність, продуктивність моделей утворення складних слів-термінів, перекладацькі трансформації.

Новий рівень інформаційної культури, в тому числі і міжнародних засобів масової комунікації, зокрема Інтернету, вимагає від спеціалістів уміння пошуку професійної інформації та професійного інформаційного обміну в стислий термін і з мінімальними зусиллями. В зв'язку з цим проблема використання інформації набуває особливого значення і науково-інформаційний прогрес був би неможливим без такого важливого в наш час виду діяльності як переклад.

Для того, щоб здійснювати переклади, необхідно мати дещо більше ніж запас слів в певній галузі знань. У процесі історичного, соціального, економічного і науково-технічного розвитку роль особи-перекладача-білінгва – постійно зростає, виставляючи нові, значно вищі вимоги до його праці. Крім того, що перекладач в першу чергу повинен бути теоретиком, він повинен бути спеціалістом високої культури і моралі, носієм традицій свого народу, патріотом своєї батьківщини, людиною дисциплінованою, порядною, чесною, яка завжди вчасно і кваліфіковано виконує покладені на неї обов'язки, здає доручені їй переклади, певно і точно передає реципієнтові зміст і характер джерела [7].

Словоскладання займає одне з провідних, якщо не головних місць в цьому процесі, так як потреба передачі нових понять в максимально стислій формі постійно збільшується. Являючись надзвичайно актуальним процесом сьогодення, словоскладання дає можливість вченим створювати ємки за значенням та компактні за формою складні слова-терміни та стійкі термінологічні словосполучення, і не тільки створювати, а й користуватись ними оскільки саме ця тенденція до зростання мовленнєвого повідомлення є ха-

рактерною стилю науково-технічної літератури.

Теоретичною основою запропонованого дослідження слугували словотворчі процеси створення складних слів-термінів (далі ССТ) в підмові обчислювальної техніки, так як саме ця сфера людської діяльності набула стрімкого розвитку за остання десятиліття і глибоко впровадилася практично у всі галузі науки і народного господарства. Широке розповсюдження обчислювальної техніки поставило її в число провідних сучасних наук, саме це і зумовило наш вибір щодо вивчення процесів створення і перекладу її понятійної бази.

Актуальність теми дослідження обумовлена недостатністю розробленого і вивченого термінологічного пласта лексики з даної підмови, оскільки сама обчислювальна техніка як наука все ще перебуває в стадії становлення і розвитку: відбувається процес постійного уточнення і вдосконалення понять, які вже набули свого статусу, номінація нових наукових понять в зв'язку з розвитком самої науки, фіксація та осмислення змін, які в зв'язку з цим відбуваються в словниковому складі англійської мови. В світлі цього найсуттєвішим є виділення, класифікація та переклад складних термінів як основних носіїв наукової інформації в спеціальних текстах і вивчення можливостей полегшення їх розуміння, утворення і перекладу для спеціалістів, аспірантів, студентів і пересічних громадян, які мають справу з обчислювальною технікою і її термінологією.

Матеріалом дослідження являються ССТ, відібрані з англійських та американських лексикографічних джерел з обчислювальної техніки, а також із матеріалів лекцій, які були

прочитані професорами і викладачами в НТУУ «КПІ» за період з 90-х р. ХХ ст. і по теперішній час.

Загальна кількість проаналізованого фактичного матеріалу становить 1737 ССТ. Для вирішення поставлених задач застосовувались наступні методи: лексикографічний, методика співставлення мовних явищ з явищами об'єктивної дійсності для тлумачення та опису екстралінгвістичних факторів, які впливають на утворення та переклад ССТ. В дослідженні були задіяні елементи кількісного аналізу для з'ясування частотності і продуктивності основ різних частин мови, з яких складаються ССТ.

Визначення поняття «складне слово» пов'язано з вирішенням ряду питань, а саме: критерії виділення складного слова, їхня класифікація, співвідношення складного слова і словосполучення, відношення між компонентами складного слова тощо.

Арнольд І.В. дає наступне визначення складним словам-термінам, з яким ми повністю згодні і приймаємо його за основу. Складні слова-терміни (ССТ) – це складні термінологічні утворення, що складаються з двох чи більше компонентів і характеризуються графічною і семантичною цілісністю. До складних слів-термінів відносять також складні словотворення, де один із компонентів виражений аббревіатурою чи іншомовними морфемами типу мікро-, полі-, макро-, що пишуться через дефіс чи разом. До термінів зі складною структурою відносяться також терміни-словосполучення (або термінологічні словосполучення), які теж являють собою семантично цілісні поєднання двох чи більше основ, пов'язаних між собою за допомогою прийменника чи безприйменниковими сполученнями, які необхідно відрізнити від складних слів-термінів [6]. Терміни словосполучення являють собою асинтаксичні конструкції та легко розчленовуються на складові частини. Головним критерієм, що відрізняє термінологічне словосполучення від складних слів-термінів, є для нас роздільна оформленість елементів термінологічного словосполучення та цільнооформленість терміноелементів в простих, похідних і складних словах-термінах, які ми називаємо однослівними або цільнооформленими [7].

Спосіб скорочення складних термінологічних словосполучень завдяки утворенню складних слів-термінів є природним тому, що таким чином розширюються можливості створення нових слів із вже відомого мовного і понятійного матеріалу. Крім того, часто дійсно існує потреба виразити дві ідеї в одному слові. Компоненти складних слів-термінів можуть сполучатися по-різному, і кожний із них несе певну інформацію, вони утворюються за

різними моделями, а також можуть входити до складу роздільно оформлених термінологічних словосполучень більш ускладненої структури.

Метою дослідження являється виділення системи складних слів-термінів, утворених за допомогою різних моделей, виявлення їх частотності вживання та продуктивності, активність основ різних частин мови в їх створенні, а також особливості перекладу українською мовою.

Для виявлення і визначення структури словотворчих моделей ССТ задаються їх потенційно можливі моделі з основами значущих частин мови (іменника, прикметника, дієслова, прислівника, числівника, дієприкметника) та часток, які не являються значущими частинами мови за загально прийнятою класифікацією, але приймають активну участь у словотворчому термінологічному процесі (що буде предметом наших подальших досліджень).

Співставлення потенційно можливих і реалізованих словотворчих моделей дозволило виділити на матеріалі, що аналізувався (1737 складних слів-термінів) 39 моделей, за якими вони були утворені, частотність їх вживання в досліджуваній підмові та продуктивність їх утворення, тобто здатність основ створювати нові компактні мовні одиниці (див. табл. 1).

Реалізація шести іменникових структурно-словотворчих моделей ССТ підтверджує факт високої активності іменника як одного з елементів складних слів-термінів. Найбільш широковживана частина мови характеризується значенням предметності і широкими можливостями номінації предметів і понять на протязі всіх періодів розвитку англійської мови. ССТ моделі N+N поєднують в собі одночасно декілька ознак, характеризують предмети з різних точок зору, головним в ССТ цього типу є другий компонент, що важливо при перекладі таких складних слів-термінів [5, 28-34].

Аналіз структурно-словотворчих особливостей моделей ССТ у досліджувальній підмові свідчить про те, що створення складних термінів відбувається за моделями характерними для англійської мови в цілому, але підмові обчислювальної техніки властиві особливості, які полягають в наступному: реалізація словотвірних моделей ССТ з другим компонентом-основою іменника (6 моделей ССТ), дієприкметника минулого часу (5 моделей ССТ), прислівника (6 моделей ССТ), прикметника (5 моделей ССТ) – говорить про високу активність цих частин мови при утворення ССТ.

Продуктивність утворення мовних одиниць

№	Моделі ССТ	Приклади
1	З основою іменника в якості другого компонента N+N Adj+N Adv+N Ven+N Ving+N Num+N	= keyboard = low-speed = near-zero = fixed-data = floating point = three-address
2	З основою прикметника в якості другого компонента ССТ N+Adj Adj+Adj Adv+Adj V+Adj Num+Adj	= error-free = minimal-dimentional = directly-addressable = fail-soft = hexadecimal
3	З основою дієслова в якості другого компонента ССТ N+V Adj+V V+V	= disk-write = right-justify = read-interrupt
4	З основою дієприкметника минулого часу в якості другого компонента ССТ N+Ven Adj+Ven Adv+Ven V+Ven Num+Ven	= job-oriented = binary-coded = well-illustrated = interrupt-driven = two-sided
5	З основою дієприкметника теперішнього часу в якості другого компонента ССТ N+Ving Adj+Ving Adv+Ving	= time-sharing = fast-moving = ever-flowing
6	З основою прислівника в якості другого компонента ССТ N+Adv Adj+Adv Adv+Adv V+Adv Ven+Adv Num+Adv	= power-down = greatest-ever = in-out = turnaround = jammed-together = two-dimentionally
7	З основою числівника в якості другого компонента ССТ N+Num Num+Num	= system-10 = seventy-one

ССТ з другим компонентом-іменником – кількісних числівників, виражених числовим і утворюються засобом складання простих основ (48,4 % всіх виявлених ССТ: *keyboard, bussystem, bandgap*), похідних основ (38,5 %: *emitter-type, user-device, zone-finder*), складних основ (3 %: *leader-feedback, checkpoint-restart*), що являє собою малочисельну групу зазначених моделей. Велику групу (7,5 %) складають ССТ, утворені за допомогою усічених як перших, так і других компонентів ССТ: *tab-card, datacomm*, а також одним із компонентів яких є абrevіатури та кодифікатори: *IBM-resident, z-diode*.

У підмові обчислювальної техніки в якості усічених компонентів можуть виступати поряд з основами іменників також основи прикметників. Для ССТ, утворених за допомогою прикметників, характерний структурно-семантичний зв'язок із словосполученнями. Основи прикметників, як правило, вживаються в цьому процесі в позитивному ступені, але мають місто порівняльний і вищий ступінь (5,5 %): *alpha-numeric, IBM-compatible, fastest-possible*.

Велику групу даної підмови представляють ССТ, утворені сполученням порядкових і

літерним засобом, з основами іменників, абrevіатур або скороченням різних одиниць виміру, марок, типів, вузлів, деталей, які називаються кодифікаторами. Високу активність при утворенні ССТ виявили основи дієприкметників минулого часу в якості другого компонента ССТ, що підтверджується реалізацією п'яти моделей ССТ, вибраних із текстів і статей з обчислювальної техніки. При перекладі вони, як правило, перекладаються як означення. Першими компонентами таких ССТ можуть бути основи іменників різної структури (30 % – прості, 15 % – похідні, 3 % – складні, греко-латинські елементи (5 %), слова грецького походження (1 %), абrevіатури, назви фірм, штатів, тощо (8,8 %), назви матеріалів (2,6 %).

Греко-латинські елементи займають значне місце в підмові обчислювальної техніки (2 %). Це окремий тип словотворчих елементів, які мають характерні високі можливості сполучатися з основами різних частин мови: іменниками, прикметниками, дієсловами, діє-

прикметниками, прислівниками. Виявлені також новоутворення, які складені з двох греко-латинських елементів і самостійно функціонують в реченнях (megamini, multimini). Створення і функціонування подібних новоутворень можна розглядати як одну з нових тенденцій в словоскладанні, зумовлених екстралінгвістичними чинниками.

Таким чином, греко-латинські елементи, як компоненти ССТ підмови, яка досліджується, являються постійно діючими і активним джерелом збагачення мови обчислювальної техніки і англійської мови в цілому, не створюючи додаткових труднощів при перекладі та тлумаченні утворених за їхньою допомогою термінів.

На матеріалі дослідження представлені різні за структурою ССТ, другим компонентом яких виступає основа дієслова, яка різнорідна за своєю природою: нею можуть бути дієслова, утворені конверсією від складних іменників, дієслова, утворені від іменників, які самі утворились від вільних словосполук, дієслова, які з'явилися в результаті телескопії, а також дієслівні утворення ХХ століття, які з'явилися завдяки соположенню основ іменника і дієслова засобом конверсії і реверсії.

ССТ, другим компонентом яких є числівники, представлена двома словотворчими моделями: N+Num, Num+Num, що сигналізує про те, що позиційне співвідношення в якості другого компонента ССТ в даній підмові не являється типовим, так як вживання числівника в постпозиції до іменника при утворенні ССТ підтверджує факт відхилення від одного з основних семантико-категоріальних ознак числівника – слугувати кількісним показником. В підмові обчислювальної техніки не виявлені ССТ, в яких числівник був би виражений словесним засобом. У художній літературі взагалі не виявлені моделі ССТ з числівником в якості другого компонента.

Кількісний аналіз фактичного матеріалу показав, що виділені моделі ССТ характеризуються різною частотністю їх вживання та продуктивністю їх утворення. За параметрами частотності вживання в підмові на першому місці зафіксовані ССТ, утворені за моделлю Adj+N (15,7 % = 273 ССТ), а не N+N (15,3 % = 266 ССТ), якій характерна висока частотність вживання в художній літературі.

Дослідження продуктивності утворення структурно-словотворчих моделей підмови обчислювальної техніки показало, що висока продуктивність моделей ССТ у більшості випадків співвідноситься із їхньою високою частотністю. Але слід відмітити, що в досліджуваній підмові не завжди високої

продуктивності моделей відповідає висока частотність вживання. Так при відносно високій частотності структурно-словотворчих моделей Adv+N та V+V зафіксована їх низька продуктивність (всього по два ССТ). І навпаки відносна продуктивність моделей ССТ просліджується при їхній низькій частотності вживання Num+Adj (11 ССТ), Num+Num (20 ССТ), Adj+Adj (26 ССТ).

Для правильного перекладу ССТ важливо розуміти його словотвірну структуру та сферу науки і техніки, до якої він належить. В тих випадках, коли в спеціальному тексті з'являється термін, ще не зафіксований в спеціалізованих словниках, завдання перекладача полягає в детальному аналізі описуваного явища, можливої заміни його іншим відомим терміном тієї ж понятійної бази, консультації з фахівцями в даній галузі. Важливу роль при перекладі відіграє контекст, саме він дає можливість вірної передачі терміна в конкретному випадку.

Всі ССТ можуть бути перекладені українською мовою, вживаючи лексичні, граматичні, семантичні, лексико-семантичні та інші трансформації.

Найбільш типовими засобами при перекладі українською мовою виявилися перекладування та кальки (39,5% ССТ), перекладування (21,7% ССТ). 20,1% ССТ перекладається вживаючи додавання, що тісно пов'язане з перекладуванням. Найменше задіяними прийомами при знаходженні українських еквівалентів складним словам-термінами являються: опущення – тільки 10,3 % ССТ перекладаються цим методом, транслітерація, транскрипція і наблизений переклад (8,4 % всіх виявлених ССТ перекладаються вживаючи ці методи). Труднощі при перекладі ССТ викликають випадки, коли ССТ утворено засобом скорочення одного із його елементів. Переклад таких утворень полягає в розшифровці скорочення, яке входить до його складу.

Таким чином:

- 1) складні слова-терміни підмови обчислювальної техніки володіють більш широкою системою словотворчих типів ніж загальнолітературна мова;
- 2) складні слова-терміни являються неоднорідними в структурному відношенні, так як в якості компонентів ССТ можуть виступати прості, похідні, складні основи, а також усічені як перші, так і другі компоненти, аббревіатури, кодифікатори тощо;
- 3) терміносистема обчислювальної техніки характеризується різними основами частин мови в якості компонентів, з яких складаються ССТ, а також різним харак-

- тером частотності і продуктивності моделей, за якими вони утворюються
- 4) словоскладання є одночасно і процес, тобто створення нових слів за визначеними закономірностями і моделями, і результат цього процесу, який є відбитком довгого мовного функціонування створених словотворчих структур, які значно розширюють рамки вже існуючих в мові моделей утворення як складних слів, так і складних слів-термінів технічних підмов, які знаходяться в стадії постійного розвитку.

Загальні положення проведеного дослідження і його висновки використовуються в практиці викладання в НТУУ «КПІ», при написанні посібників, лексичного матеріалу для студентів та лексичного мінімуму при підготовці аспірантів та пошукачів до складання кандидатського іспиту з англійської мови, в спеці-

альних студентських групах «просунутого» типу, при підготовці референтів-перекладачів технічних текстів факультету лінгвістики, наукових робітників і інженерів, які цікавляться обчислювальною технікою.

Впровадження виявлених особливостей створення і перекладу ССТ в викладацькій практиці сприяє інтенсифікації учбового процесу і успішному засвоєнню студентами термінології, постійно змінюється обчислювальної техніки, особливо складних слів-термінів, які нелегко виявити, тлумачити і перекладати українською мовою.

Реалізація 39 структурно-словотворчих моделей ССТ у підмові обчислювальної техніки являється доказом того, що словотворення науково-технічної термінології володіє більш широкою системою словотворчих типів ніж словотворення загальнолітературної мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Арнольд І.В.* Лексикология современного английского языка. – М.: Высшая школа, 1979. – 303 с.
2. *Гарбовський Н.К.* Теория перевода. – М: Изд-во Московского ун-та, 2004. – 543 с.
3. *Гумовська І.М.* Англійська юридична термінологія в економічних текстах: генезис, дериваційні та семантико-функціональні аспекти.: Автореф. дис. канд. філол. наук. – Львів, 2000. – 21 с.
4. *Карабан В.І.* Переклад англійської наукової і технічної літератури. Граматичні труднощі, лексичні, термінологічні та жанрово-стилістичні проблеми. – Вінниця: Нова книга, 2002. – 564 с.
5. *Каращук П.М.* Некоторые закономерности образования сложных существительных в английском языке // Словообразование и его место в курсе обучения иностранному языку. – Владивосток, 1980. – Вып. 8. – С.28-34.
6. *Хоменко С.А.* Основы теории и практики перевода научно-технического текста с английского языка на русский: учебное пособие / С.А. Хоменко, Е.Е. Цветкова, И.М. Басовец. – М.: БНТУ, 2004. – 204 с.
7. *Циткина Ф.А.* Терминология и перевод. – Львов: Вища школа, 1988. – 246 с.

Стаття надійшла до редакції 10.03.2009 р.

